

ГЛОБАЛЬНА ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Функціонування і розвиток енергетики кожної країни обумовлено в основному економічною доцільністю і вимогами енергетичної незалежності. Як правило, для країн зі збалансованим паливно-енергетичним комплексом і з високим ступенем забезпеченості власними паливно-енергетичними ресурсами чинник економічної доцільності відіграє головну роль. Країни, що мають обмежені об'єми виробництва власних енергетичних ресурсів, змушені у своїй економічній та енергетичній політиці поступатися економічними перевагами заради забезпечення необхідного рівня енергетичної безпеки.

На сьогодні навіть енергетично багаті країни набагато більше і по-іншому, ніж раніш, приділяють увагу цим проблемам. У зв'язку з ростом потреби старих і нових індустріальних держав в енергетичних ресурсах боротьба за контроль над їхнім постачанням перетворюється у глобальний чинник світової політики. Варто враховувати, що в такій ситуації зовнішньополітичні пріоритети держави є безпосереднім продовженням її внутрішніх пріоритетів. Інтереси держави у світовому розподілі товарів і послуг у паливно-енергетичному секторі треба уміти відстоювати, але для цього необхідно ці інтереси мати, пріоритетність цих інтересів усвідомлювати.

Енергетична безпека України є найважливішим елементом її національної безпеки. Паливо та енергія – невід'ємні складові матеріального виробництва та забезпечення життєдіяльності кожної людини. Відповідно від того, наскільки надійно й ефективно виробляються, транспортуються і споживаються ці ресурси, залежить як місце України у світовому економічному співтоваристві, так і добробут її громадян.

Саме тому проблеми створення надійної та всеосяжної системи енергетичної безпеки є однією з пріоритетних тем у наукових працях багатьох вчених [1–6].

Стислий огляд останніх праць показує, що проблеми енергетичної безпеки країни в умовах рефор-

мування економіки потребують подальшого дослідження із врахуванням нових геополітичних і економічних умов України.

Метою статті є дослідження сучасного стану енергетичної безпеки та визначення ролі й місця України у забезпеченні глобальної енергетичної безпеки.

Проблема енергетичної безпеки вперше була визнана у промислово розвинених країнах у 1973–1974 роках, коли в результаті близькосхідного конфлікту почала реалізовуватись тенденція до різького скорочення експорту нафти з цього регіону і зростання цін на нафту, що привело до енергетичної кризи.

У цей же період сформувався визначення енергетичної безпеки, яке було дано Світовою енергетичною радою, як «впевненість у тому, що енергія буде матися в розпорядженні в тій кількості і тій якості, які необхідні у даних економічних умовах» [7].

У сучасному розумінні гарантування енергетичної безпеки – це досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийняттого забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування й реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики.

Глобальну енергетичну безпеку можна визначити як стійку систему правових, політичних, у першу чергу – економічних відносин, що дозволяє підтримувати ефективне функціонування світової енергетичної системи, усуваючи й компенсуючи негативний вплив дестабілізуючих факторів різного характеру з метою забезпечення надійного попиту і стабільної пропозиції енергії, стійкої та раціональної роботи регіональних і світового енергетичних ринків з обов'язковим задоволенням вимог технологічної й екологічної безпеки.

Важливо враховувати міжнародні аспекти енергетичної безпеки, включаючи вплив експортно-імпортних поставок паливно-енергетичних ресурсів (далі – ПЕР), інвестицій та стабільність економіч-

них і політичних взаємовідносин між державами, реалізацію Європейської Енергетичної Хартії, міжнародне реагування на надзвичайні ситуації, необхідність розробки економічних, правових і організаційних механізмів із забезпечення енергетичної безпеки держави.

Усвідомлюючи спостережувані тенденції загострення традиційних ризиків і виникнення нових викликів забезпеченню глобальної енергетичної безпеки як на короткострокову, так і на довгострокову перспективу, країни світу повинні активно співпрацювати з метою усунення зазначених загроз. Без цього неможливо забезпечити економічне зростання і стабільний розвиток, підвищення якості життя всього людства.

Світовий досвід свідчить, що енергетична безпека країн без ущемлення їх незалежності та суверенітету краще всього досягається проведенням збалансованої з іншими державами енергетичної політики. Прикладом такої успішної діяльності є Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), яке було створено у 1974 р. 18-ма західноєвропейськими державами, США, Канадою, Новою Зеландією, Японією під час енергетичної кризи 70-х років.

Таким чином, просування України шляхом інтеграції в Європу вимагає глибокої політичної й економічної трансформації, тобто перетворення в європейську державу з відповідними стандартами внутрішньої та зовнішньої стабільності і безпеки.

Зараз необхідно щоб Україна стала повноцінним суб'єктом світового енергетичного ринку, системи європейської і світової енергетичної безпеки. Її роль повинна зводитися не тільки до надання міжнародним органам інформації про стан наших енергооб'єктів, спільне реагування на надзвичайні ситуації, але Україна повинна відстоювати свої внутрішні та зовнішні інтереси, активно проводити технічну, цінову, економічну й інвестиційну політику. Очевидною є та обставина, що розвиток енергетики — життєво важливого сектора економіки — повинен визначатись стратегічними інтересами держави, а не окремими особами або групою осіб, а значить, і керуватись нею.

Аналіз сучасних тенденцій споживання і виробництва паливно-енергетичних ресурсів в Україні свідчить, що покриття потреби у значній мірі здійснюється за рахунок імпорту палива.

Необхідно підкреслити той факт, що за рівнем залежності забезпечення економіки і населення енергетичними ресурсами Україна, за міжнародними порівняннями, не відноситься до надмірно залежних країн. Україна має практично всі види енергетичних ресурсів.

У той же час структура споживання енергоносіїв помітно нераціональна. Так, у покритті потреби економіки України в котельно-пічному паливі

частка вугілля складає 33,7 %, природного газу — 56,4 % і нафтопродуктів — 5,9 %.

Світові ж тенденції видобутку і споживання вугілля свідчать про те, що його роль у паливно-енергетичному балансі підвищується. Цей чинник необхідно враховувати на Україні, яка має значні запаси вугілля різного призначення (балансові запаси 57 млрд т) і не має достатніх запасів нафти і газу, а також має значні проблеми з забезпеченням ядерним паливом.

Крім того, аналіз економічної ситуації за останні роки показує наявність двох тенденцій, що дуже загострюють забезпечення України енергетичними ресурсами. Перша — спад об'ємів виробництва у всіх галузях економіки й у самому паливно-енергетичному комплексі, друга — ріст питомих витрат енергоресурсів на виробництво продукції. Так, індикатор питомої енергоємності ВВП України більш ніж у 2 рази перевищує аналогічні індикатори у країнах Європейської Спільноти; у 2,7 рази — США; у 4,5 рази — Японії.

У класичному розумінні ефективного господарства зазначені тенденції взаємовиключні. Їхня наявність підкреслює кризову ситуацію в економіці і енергоспоживанні. Це лихо всієї нашої національної економіки, кризовий стан якої автоматично веде до збільшення витрат енергії на одиницю ВВП. До цих же наслідків веде ріст тіньової економіки у країні.

Підвищення енергоємності ВВП України обумовлює зростання енергетичної складової в його формуванні, збільшує кінцеву ціну продукції, що веде до збільшення її неконкурентоспроможності на зовнішньому ринку і зменшенню відрахувань у державний бюджет. Це негативно впливає на стан рівня енергетичної та економічної безпеки України.

Висока енергоємність продукції, особливо в умовах імпорту енергоносіїв, обумовлює її високу собівартість, а відтак — зменшує конкурентоспроможність української продукції не лише на зовнішніх ринках, але й на внутрішньому ринку, виступаючи додатковим чинником скорочення виробництва. У свою чергу, скорочення виробництва означає нестачу коштів на закупівлю тих же енергоносіїв у необхідних обсягах.

Таким чином, сьогодні стан безпеки громадян, суспільства і держави обумовлені в основному внутрішніми чинниками.

На енергетичну безпеку України значною мірою впливають і зовнішні чинники, які все більше стають факторами геополітичної стратегії держави.

Серед зовнішніх факторів найважливішими є: високий рівень монополізації постачання імпортованих паливно-енергетичних ресурсів;

висока залежність енергозабезпечення України, а через нього ефективності діяльності ключових секторів економіки і конкурентоздатності

вітчизняного виробництва від кон'юнктури зовнішніх ринків енергоносіїв.

До специфічного фактору глобального характеру відносяться ті обставини, що Україна успадкувала від колишнього СРСР потужний потенціал із транзиту енергетичних ресурсів. Через територію України проходить система трубопроводів вуглеводневих, а також лінії передачі електроенергії із Росії та інших країн СНД в Центральну і Західну Європу. При цьому транзитний трубопровідний транспорт одночасно обслуговує і крупних вітчизняних споживачів енергетичних ресурсів, а електричні лінії взаємозв'язані із внутрішніми електричними мережами.

За цих обставин результати роботи енергетичного господарства України впливають не тільки на власну енергетичну безпеку, але і певною мірою пов'язують власну стабільність енергопостачання зі стабільністю постачання енергоносіїв до країн Західної та центральної Європи.

Важливим для енергетичної безпеки країни є питання власності енергетичних об'єктів. У державній власності необхідно зберегти атомні та гідроелектростанції, підземні сховища газу, магістральні й міждержавні електромережі, нафто-, газопроводи та диспетчерське управління ними.

Потрібно вдосконалювати управління та регулювання енергетики на засадах чіткого розмежування функцій органів виконавчої влади, що має створити відповідні умови і правила функціонування об'єктів паливно-енергетичного комплексу (далі — ПЕК), запровадити справедливую конкуренцію на ринках енергоносіїв і на цих засадах збалансувати інтереси держави, енергетичних компаній і споживачів енергоресурсів.

Аналіз впливу сценаріїв і варіантів енергетичного балансу на різні складові енергетичної безпеки дозволяє виділити такі пріоритети розвитку ПЕК на найближчий і перспективний періоди. Розвиток економіки має забезпечити необхідні кошти для відповідного розвитку енергетики і гарантування енергетичної безпеки. Пріоритетне спрямування коштів на підвищення енергоефективності дозволить знизити потреби в енергоресурсах (а звідси — частку імпорту в енергоспоживанні) і рівень забруднення навколишнього середовища. У паливному балансі пріоритет слід надати вугіллю, але при цьому необхідно вирішити соціальні та екологічні проблеми галузі. Разом з тим потрібно збільшувати видобуток нафти та газу разом із диверсифікацією їх імпорту. В балансі електроенергії такої залежності не буде, якщо буде забезпечена прогнозована частка її виробництва на ТЕС та АЕС з подальшим нарощенням обсягів виробництва енергії з відновлювальних і нетрадиційних джерел. При цьому необхідно впроваджувати екологічно чисті технології спалювання

вугілля, підвищувати безпеку АЕС і збільшувати участь України у проєктах диверсифікації виробництва та постачання ядерного палива.

Для успішного входження України на європейські та світові енергетичні ринки необхідно забезпечити співставність рівнів внутрішніх і європейських (світових) цін на ПЕР, підвищити рівень ефективності ПЕК, зміцнити діючий оптовий ринок електричної енергії, створити дієві енергетичні ринки палива на принципах їх поетапної лібералізації та дерегуляції, забезпечити екологічну прийнятність енерговиробництва. Необхідними діями в цьому напрямі є також забезпечення відповідності енергетичної політики країни принципам Європейської Енергетичної Хартії та гармонізація нормативно-законодавчої бази, використання існуючих і пошук нових можливостей кооперації на взаємовигідних засадах з постачальниками і споживачами ПЕР, формування ситуацій системної взаємозалежності між ними та Україною.

Зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність державних органів в енергетичній сфері потребує визначення пріоритетів міжнародного співробітництва, посилення присутності України та підвищення її ролі в міжнародному розподілі праці на підґрунті реалізації наявного потенціалу економіки держави, започаткування створення та реалізації високотехнологічних розробок, спрямованих на забезпечення енергетичного суверенітету не тільки в нашій країні, але й в інших країнах з енергозалежною економікою.

Провідним напрямом таких змін державної зовнішньої політики в енергетичній сфері має стати послідовний перехід до розроблення та реалізації конкретних проєктів економічної спрямованості в рамках участі України в роботі міжнародних організацій, опрацювання на таких засадах дієвих механізмів поглиблення процесів європейської та євроатлантичної інтеграції.

Першочерговими заходами з підвищення рівня енергетичної безпеки країни мають стати:

- розроблення стратегічних положень щодо реформування економіки та соціальної сфери країни з урахуванням цін на паливно-енергетичні ресурси, що відповідають європейським і світовим рівням;

- розроблення перспективних паливно-енергетичних балансів країни із суттєвим зменшенням у них часток природного газу, нафти та нафтопродуктів;

- укладання стратегічних договорів щодо імпорту природного газу та нафти;

- проведення ремонтів і реконструкції об'єктів енергетики з метою забезпечення необхідного рівня їх фізичної безпеки і мінімізації небезпек техногенного характеру для населення і довкілля;

продовження робіт щодо забезпечення інтеграції Об'єднаної енергетичної системи України до європейських енергосистем;

розроблення та реалізація нової редакції програми енергозбереження України;

розроблення програми скорочення обсягів споживання природного газу в економіці та соціальній сфері України;

розроблення та реалізація комплексу заходів з диверсифікації джерел імпорту природного газу, нафти та ядерного палива в Україну;

розроблення та реалізація Програми створення стратегічного запасу нафти і нафтопродуктів;

розроблення програм і заходів за напрямами розвитку галузей ПЕК.

Реалізація зазначених заходів із модернізації й розвитку національної енергетики має сприяти покращенню показників енергетичної ефективності як основи підвищення рівня енергетичної незалежності.

У зв'язку з необхідністю впровадження в Україні внутрішніх цін на енергоресурси, що відповідають їх світовим рівням, прогнозуються радикальні зміни у структурі та обсягах споживання первинних паливно-енергетичних ресурсів. Очікуються значні скорочення обсягів споживання природного газу, стабілізація обсягів використання нафтопродуктів за одночасного значного зростання обсягів споживання вугілля та ядерного палива. За результатами дії цінових факторів споживання природного газу в економіці та соціальній сфері України скоротиться до обсягів, які переважно можуть бути забезпечені за рахунок внутрішніх джерел (власний видобуток газу, метан вугільних родовищ, газ промислових процесів та ін.). За кінцевим результатом з урахуванням видобутку газу українськими компаніями за межами України частка газу у структурі споживання первинних паливно-енергетичних ресурсів зменшується до 20 % у 2030 р. зі значним зменшенням його імпорту для власних потреб. При цьому частка імпортованих енергоресурсів у структурі первинних енергоресурсів, що споживаються в Україні, зменшується до 11,7 % на кінець зазначеного періоду, що дозволить забезпечити енергетичну безпеку країни.

Об'єктивно треба відмітити, що в останні роки здійснюються спроби аналізувати фактор енергетичної незалежності України в контексті загальної державної безпеки. Формування такої позиції повинно базуватись, по-перше, на усуненні загальноекономічних недоліків; по-друге, на комплексному підході до розробки стратегії організаційних і технологічних реформ в енергетиці; по-третє, на кваліфікованому кадровому забезпеченні сфери управління економікою в цілому. Сукупність цих трьох необхідних умов можемо вважати умовою достатньою для досягнен-

ня цілі, що поставлена — задоволення енергетичних потреб при гострому дефіциті ресурсів.

Для наукової підтримки заходів із підвищення ефективності розвитку паливно-енергетичного комплексу необхідно розширити відповідні наукові дослідження та забезпечити їх фінансування.

Незважаючи на складність становлення нових соціально-економічних відношень, Україна має можливості для забезпечення своєї енергетичної безпеки і підтвердження статусу європейської держави. Країна володіє могутнім виробничим потенціалом, висококваліфікованими кадрами інженерно-технічних працівників, вчених, робітників, значними покладами мінерально-сировинних ресурсів і може забезпечити свої потреби в енергоресурсах значною мірою самостійно.

Крім того, енергетична безпека країни, окрім технічних, технологічних, фінансово-економічних і законодавчих аспектів діяльності самого ПЕК, має також чітко визначені соціальні орієнтири — забезпечити кожному господарюючому суб'єкту, кожному громадянину рівні можливості доступу до енергоносіїв, створити такі правові та економічні механізми, які б дозволили кожному споживачеві використовувати паливо та енергію в достатній кількості, надійно та ефективно.

Таким чином, можна зробити висновки, що нові геополітичні та економічні умови, в яких знаходиться Україна, негативно позначилися на енергетичній безпеці країни, поставивши її в залежність від зовнішніх поставок енергоресурсів.

Сьогодні важка економічна ситуація і проблеми з енергопостачанням, які виникли у країні, викликали необхідність визначення шляхів перспективного розвитку ПЕКу, які б дозволили, по-перше, зупинити поглиблення енергетичної кризи і, по-друге, забезпечити енергетичну безпеку України в умовах переходу до сталого розвитку.

Просування України шляхом інтеграції в Європу вимагає глибокої політичної й економічної трансформації, тобто перетворення в європейську державу з відповідними стандартами внутрішньої й зовнішньої стабільності та безпеки.

Література

1. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку / за ред. М. П. Ковалко, А. К. Шидловського, В. П. Кухаря. — Київ : УЕЗ, 1998. — 40 с.
2. Шевцов А. І. Енергетична безпека України: стратегія та механізм забезпечення / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, А. З. Дорошенко та ін. ; за ред. А. І. Шевцова. — Дніпропетровськ : Пороги, 2002. — 264 с.
3. Ковалко М. П. Енергетична безпека — складова національної безпеки України / М. П. Ковалко, С. П. Денисюк. — К. : УЕЗ, 1997. — 91 с.

4. Ковалко М. П. Загальні риси енергетичної кризи в Україні / М. П. Ковалко // Техн. електродинаміка. – 1997. – № 4. – С. 72–75.

5. Макаров А. А. Долгосрочные аспекты обеспечения энергетической безопасности стран СНГ / А. А. Макаров // Энергия. – 1996. – № 12. – С. 7–13.

6. Пиріжков С. І. Енергетична безпека України в контексті економічних реформ / С. І. Пиріжков //

Політичні, економічні та екологічні проблеми енергетичної безпеки і транспортування енергоресурсів в Україні : зб. міжнар. наук.-практ. конф. – К. : РВПС України НАН України, 2001. – С. 3–10.

7. Energy Dictionary / World Energy Council. – Paris : Jouve SI., 1992. – 635 p.

Подано до редакції 28.10.2009 р.

УДК 334.02:338.2

О. М. Головінов,

*канд. екон. наук,
доцент,*

*Донецький національний університет
економіки и торгівлі ім. М. Туган-Барановського,*

О. С. Тарасенко,

*канд. екон. наук,
доцент,*

*Донецький національний
технічний університет*

ПЛАНУВАННЯ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Вирішування системи антикризових завдань, що стоять перед Україною, пов'язано з необхідністю зміни функцій і активізацією соціально-економічної ролі держави. Успішне розв'язання цих завдань можливо в тому випадку, коли держава виступає ефективним інститутом, здатним стати провідним, координуючим і регулюючим центром усієї економічної системи, що створює правові, фінансові й організаційні формати, які регламентують діяльність господарюючих суб'єктів на рівні, відповідному вимогам нинішньої світової економічної кризи. Спостережувана сьогодні відносна пасивність і слабкість державного впливу пов'язана, не в останню чергу, з недооцінкою регулюючої і плануючої ролі держави в забезпеченні ефективного функціонування економіки. Активізація механізму впливу держави стосовно ринку дозволила б пом'якшити системну економічну кризу, що розгорнулася, зменшити глибину падіння виробництва, тим самим послабити гостроту соціальних протиріч і прискорити вихід із кризи. Ситуація в економіці країни вимагає від держави, насамперед, виступити коор-

динатором дій усіх учасників ринкових відносин. Координуючий вплив держави на економіку ефективніше за все проявляється у функціях планування як одного з основних форм державного регулювання економічної системи, що забезпечує цілеспрямований і поступальний розвиток на мікро-, мезо- і макрорівні.

Як свідчать результати опрацювання наукових досліджень останніх років, планування знайшло широке віддзеркалення у працях вітчизняних і зарубіжних учених. Так, у колективній монографії під керівництвом О. Петрова розглядаються теоретико-методологічні основи формування системи індикативного планування [1]; І. Ф. Беседін, А. С. Музиченко у своїй монографії досліджують цілі, витрати, ресурсне забезпечення й результати стратегічного планування [2]; Генрі Мінцберг розкриває переваги й недоліки, що супроводжують стратегічне планування в розвинених економіках [3]; В. І. Лишицький у своїй статті зосереджує увагу на питаннях впровадження стратегічного планування за для розвитку ринку високих технологій [4]; В. О. То-

© О. М. Головінов, О. С. Тарасенко, 2009